

**Л. С. Васюковіч**

## ЛІНГВААКСІЯЛАГІЧНАЕ ПОЛЕ ТАЛЕРАНТНАСЦІ Ў БЕЛАРУСКАЙ ПАРЭМІЯЛОГІІ

Асэнсаванне феномена талерантнасці не страчвае сваёй актуальнасці з 90-х гадоў мінулага стагоддзя. У 1995 годзе была падпісана Дэкларацыя прынцыпаў талерантнасці/цярпімасці, у якой паняцце акрэслівалася як “правільнае разуменне багатай разнастайнасці культур свету, формаў самавыяўлення і спосабаў праяў чалавечай індывідуальнасці” [4]. Дзякуючы ініцыятывам ЮНЕСКА праблема талерантнасці становіцца прадметам увагі гуманітарных навук, абмяркоўваецца ў рэчышчы рэлігійных, этнічных, педагогічных, сацыяльных, лінгвістычных даследаванняў.

З пазіцый сённяшняга дня талерантнасць выступае ўмовай мірнага суіснавання грамадства, захавання разнастайнасці, свайго роду права на выключнасць, непадобнасць, іншасць (інакавасць). Сучасныя даследчыкі трактуюць талерантнасць як “імператыў, дамінанту новага часу, агульную тэндэнцыю глабальнага свету” [6, с. 10]. Часам можна пачуць меркаванні, што маральныя традыцыі маюць патрэбу ў абнаўленні, у адаптаванасці да рэалій нашага часу. У гэтым кантэксце ўяўляецца важным зварот да талерантнасці як этычнай праблемы, якую нельга разглядаць па-за феноменам кантактавання, зносін людзей. Узаемаразуменне/прыманне або неразуменне/непрыманне Другога можа праяўляцца толькі праз узаемадзеянне, дыялог, які дэманструе культуру талерантнасці ў аспекце захавання этычных правіл камунікавання. Менавіта ў камунікацыі, у зносінах асоба наследуе культурны і камунікатыўны вопыт чалавецтва, ідэнтыфікуе сябе з пэўнай супольнасцю, фарміруецца як індывідуальнасць. М. М. Бахцін падкрэсліваў: “Ва ўсім, чым чалавек выяўляе сябе (а значыць, і для іншага), <...> адбываецца ўзаемадзеянне Я і Другога: раўнавага, няведанне адзін аднаго, ігнараванне, выклік, непрызнанне і г. д.” [2, с. 320]. Гарманічнасць, парытэтнасць у зносінах магчымых толькі пры ўмове ўспрымання суб’яднага як раўнаважнага, раўнацэннага асобы. Талерантнасць скіроўвае зносіны ў кантэкст добра-зыхліваасці, памяркоўнасці, паважлівасці адзін да аднаго.

У рэчышчы разгляду талерантнасці як этычнай праблемы звернемся да маральнага патэнцыялу беларускай парэміялогіі, у чарговы раз узважыўшы сілу і мудрасць народнага слова і народнай маралі. Айчыны даследчык В. С. Болбас адзначае: “Выхаванне дабрачыннай асобы было галоўнай мэтай філасофіі беларусаў. Менавіта з этычных пазіцый разглядаліся шматлікія праявы жыцця і існавання членаў людскай супольнасці” [3, с. 49]. Прыказкі, абагульняючы калектыўны розум, прапануюць своеасаблівы набор інструкцый, якія рэгламентуюць паводзіны ў сацыюме пад вуглом правільнага/этычнага і няправільнага/неэтычнага. Выслоўі адлюстроўваюць найперш маральна-выхаваўчыя нормы, прызнаныя і ўхваленыя грамадствам, якія запамінаюцца падсвядома, разам з малаком маці. Гэтыя нормы складаюць пэўны этнакультурны “канон”, што не падлягае каментарыям, пераацэнцы,

сумненню. Народная мараль дыктуе чалавеку пэўны стандарт міжасабовых паводзін, які ўстанаўлівае, як будаваць адносіны з іншымі членамі грамадства, дэманструе “ідэальныя нормы” паводзін.

Прыказкі раскрываюць этнакультурную сутнасць асобы, паколькі “кожны народ мае свой адпаведны маральны ідэал, які ў гістарычна роднасных народаў утрымлівае больш агульнага, чым адметнага” [3, с. 166]. Адпаведна ў кожнай моўнай асобе, выхаванай на ідэях дабра і справядлівасці, фарміруецца вобраз-ідэал, уласцівы нацыянальнай культуры. Выпрацаваная філасофія ўзаемаадносін фіксуе як стандартную сістэму акрэсленых маральных нормаў, пэўных узораў сацыяльных паводзін, так і адхіленні ад сістэмы. Тое або іншае адступленне ад нормы найчасцей падпадае пад ацэнку, паколькі норма адна, “адхіленняў ад яе мноства, таму дэантычныя правілы, меркаванні засяроджваюцца на адступленнях ад стэрэатыпу” [1, с. 576]. Прыказкі як штодзённыя павучанні, жыццёвыя інструкцыі, звяртаючыся да слухачоў, набываюць форму парады, загаду, перасцярогі або прамой забароны. Падсумоўваючы шматпакаленны вопыт беларусаў, выслоўі даюць чалавеку права на выбар і раець крытычна ставіцца да сфармуляваных правіл і праяўляць уласную пазіцыю: *Не пазірай на свет чужымі вачыма. Людзей слухай, а свой розум май.*

Матэрыялізаваная ў прыказках мудрасць абгрунтоўвае сэнс чалавечага жыцця, яднае людзей, памнажае давер паміж імі, спрыяе ўзаемаразуменню, сяброўству, гуманістычнай супольнасці. Прыказкі ўтрымліваюць ацэначныя параметры штодзённага жыцця, вучаць правілам разумнага чалавечага існавання. Прыярытэтную ролю адыгрываюць талерантныя адносіны да разумнага, працавітага, паважлівага чалавека: *Шануй настаўніка лепей за крэмніка. Вучоны лепей як злацоны. На навуцы свет стаіць. Хто без навукі, той як бязрукі. Часам і сляпы на дарогу навядзе. І над сабакаю трэба літасць мець.*

Парэміялагічны кодэкс раскрывае нормы маўленчай дзейнасці, раскрывае народнае разуменне мовы і яе ролю для сацыяльнай практыкі. Мовазнаўца А. А. Каўрус зазначае: “Тое, што нашы продкі пакінулі нам узоры выкарыстання слова, сведчыць, што яны мелі добры эстэтычны густ, разумелі значэнне мовы ў жыцці грамадства” [5, с. 71]. Народная лінгвістыка ахоплівае самыя істотныя аспекты маўленчага майстэрства. Найперш ацэньваецца высокая роля *добрага, асвечанага розумам слова*, звернутага да суб’яднага: *Добрае слаўцо лепш, чым піўцо. Добрае слова не забываецца. Добраму сэрцу і зубрава рана баліць. Добрае слова ў кошыку ляжыць, а благое на дарожцы бяжыць. Ласкавае слова – што дзень ясны. Не частуй мяне ні піўцом, ні вінцом, а прывітай мяне шчырым слаўцом. Не дорага чэсць, а дорага добрае слова. Прыемнае слова – вясенні дзень. Пастаў на стол ячменную кашу, а пшанічнае слова – лепей. Добрае слова даражэй за золата. Даражэй за сняданне добрае прывітанне.*

Антыпод добрага слова – слова *гняўлівае, непрыязнае, непрадуманнае, жорсткае* можа балюча параніць. Бяздушнае слова ўспрымаецца ў народнай

лінгвістыцы як вялікае зло: *Рана загоіцца, а злое слова ніколі. Ліхое слова пракаўтні. Слова – гужы, за сэрца цягнуць. Слова сказаў – сякераю адсек. Як брыдкае слова сказаць, лепш язык выплюнуць. Сказаў, як цвік у сэрца ўбіў. Язык як перац.*

У цэнтры ўвагі шматлікіх прыказак – асаблівасці маўленчай дзейнасці. Так, маўчанне ў народных выслоўях выяўляе сваю мнагазначнасць. Як правіла, маўчанне як нявыказаны маўленчы акт ацэньваецца станоўча ў філасофскім і жыццёвым кантэксце. Толькі мудры, разважлівы чалавек надае сказанаму значнасць, даражыць словам, ацэнкай. Адказны субяседнік аддае перавагу маўчанню, якое выступае характарыстыкай разважлівасці, прадуманасці. Гаварэнне, маўленне ўласціва чалавеку ад прыроды, таму той, хто здольны стрымаць сябе ў слове і ацэнцы, – разумны маўклівы субяседнік: *Слова – серабро, а маўчанне – золата. Хто маўчыць, той двух/трох наўчыць. Прамаўчанае слова не псуе. Хораша сказаць, але лепей прамаўчаць. Маўчок – пятак, а два – грывеннік. Хто гаворыць – сее, хто маўчыць – жне. Не ўсё трэба казаць, што на рот лезе. У закрыты рот муха не заліціць. Не кажы нічога, не бойся нікога.*

Разам з тым маўчанне можа ацэньвацца адмоўна. Лінгвакультурны тыпаж маўчуна можа і насцярожваць: невядома, што задумвае чалавек, які адмоўчваецца: *Ціхая вада далёка берагі разрывае. Ціхая вада грэблі рве.* Асабліва няўхвальны факт маўчання ў агульнай бяседзе, у якой прымаецца пад увагу думка кожнага, дзе важна ўменне падтрымаць бяседу, падзяліцца ведамі і меркаваннямі: *Што маўчыш: ці табе цяляты язык адкусілі? Пайшоў па лыка, абадраў языка. Забыўся язык у губе.* Аднак маўчанне ацэньваецца і ў гэтай сітуацыі станоўча, калі чалавек не бярэ слова, бо не хоча гаварыць банальныя або недарэчныя ў канкрэтнай сітуацыі словы: *Лепш памаўчаць, чым гаварыць невядома што. Трэба ведаць, калі сказаць, а калі памаўчаць. Не сорамна маўчаць, калі нечага сказаць.*

Нешматслоўнасць як рыса стрыманага, рацыянальнага, дальнабачнага чалавека таксама атрымлівае станоўчыя характарыстыкі. Маўленчыя паводзіны нешматслоўнага чалавека цэняцца больш за маўчанне, тым самым падкрэсліваецца ўменне выказаць самае галоўнае, істотнае: *Многа знай, а мала бай. Болей слухай, меней гавары. Слухай многа, а гавары мала. Гаварыць – гавары, ды меру знай. Лепш недагаварыць, чым перагаварыць. Наперад падумай, а потым скажы. Гавары, што ведаеш, але ведай, што гаворыш. Еш пірог з грыбамі ды трымай язык за зубамі.*

Балбатлівасць дэманструе сілу слова, бо людзі часта трапляюць у няпростыя сітуацыі не па прычыне неразумных учынкаў, дзеянняў, а з-за непрадуманых выказванняў, характарыстык: *Хто язык доўгі мае, таму дрэнна бывае. Рот нараспаішку – язык на плячо. Хоць ты яму на язык стань. Язык без касці – усё хваішчы. За яго языком не паспееш і баяком. Язык балтае, а галава не знае. Галава адна, а языкоў дзесяць. Што на язык узбрыдзе, тое і пляце. Рукі залатыя, а рот дзіравы. Гаворыць, што сліна да губы прынясе. Плятун наплёў на цэлы вечар сем карабоў.*

Адсутнасць пачуцця меры пры размове параўноўваецца або асацыіруецца з канём, чортам, жабай, сабакам, курыцай, пустым млынам: *Конь на чатырох нагах спатыкаецца, а чалавек адным языком памыляецца. Язык уроце, як чорт у балоце. Языча, языча, які цябе чорт кліча? Сабака віляе хвостом, а ты языком. На языку жаба не спячэцца. Курыца не птушка, гультай не чалавек, балбатун не гаспадар. Пусты млын меле, а памолу няма.*

Парэміялагічны кодэкс вылучае жанчыну як вельмі гаварліваю асобу, аднак агульны кантэкст падобных прыказак мае памяркоўны, паблажлівы, іранічна-жартоўны характар: *Сама каля печы, а язык за парогам. На бабскім языку кароста сядзіць. Бабскія языкі да добра не давядуць. Яна нават ведае, як хто што абедае. Калі сказаў бабцы, то так, як усёй грамадцы. Скажы адной кўрыцы, а яна ўсёй вуліцы. Прыехала баба з гораду, прывезла навін тры кораба. Ягнеша сем сёл аббрэша і назад прычэша.*

На каштоўнаснай шкале прыказкавай сістэмы кожнага народа нельга абмінуць такую тэму, як адносіны да Радзімы. Прыказкі як малафарматныя тэксты праз канцэпты *Радзіма, Бацькаўшчына, родная старонка, мілы край (куток), гняздо* выяўляюць асноватворныя, светапоглядныя пастулаты, што вызначаюць «нацыянальна-культурны вобраз нацыі» (Л. В. Масіенка). Яны разгортваюць моўную карціну свету беларуса, у якой вобраз роднай зямлі асэнсаваны, пазбаўлены фальшывага, наноснага пафасу: *Бацькаўшчыны не купляюць і не прадаюць. Благая тая птушка, што свайго гнязда не пільнуецца. Далёкая старонка без ветру сушыць. Для ўсякай птушачкі сваё гняздо мілае. Жонка як жонка, але мілей родная старонка. З роднага боку і варона мілая. Ідзі ў родны край, там і пад елкаю рай. Калі змалку з матчынай гаворкі пасмяецца, то на старасці ад маткі адрачэцца. Кожнаму дразду жаль на сваім гнязду. Мілы той куток, дзе рэзан пупок. На чужыне і камар загіне. Той не перамагае, хто ў бядзе са сваёй зямелькі ўцякае. Няма смачнейшай вадзіцы, як з роднай крыніцы. У роднай старонцы птушкі пяюць, а ў чужой старонцы часта слёзы льюць. Хто страціў радзіму, той плача ўсё жыццё. Чым за морам віно піць – лепей з Нёмана вадзіцу [9].*

Прыказка ператварае выказванне ў факт самавыяўлення асобы: “Стаўшы часткай народнай мудрасці, думка ўздзейнічае аўтарытэтам народа” [9, с. 10]. У сціслым тэксце матэрыялізуецца філасофія жыцця, гістарычны лёс, нацыянальная місія і прызначэнне народа ў сусвеце. Малафарматны тэкст прыказкі здольны перадаць маральныя імператывы грамадскай супольнасці, сфармуляваць сістэму адносін да сям’і, да блізкіх і чужых людзей. Прыказка пры сваёй малафарматнасці выяўляе самае складанае, галоўнае сцісла і вобразна, разгортвае філасофію жыцця.

Такім чынам, народная мудрасць выступае свосасаблівай прышчэпкай, сродкам выпрацоўкі імунітэту супраць нецярпімасці і бездухоўнасці. Талерантнасць беларусаў, дзякуючы культурнаму коду, адлюстраванаму ў жыццёвай мудрасці продкаў, і сёння характарызуецца ўменнем наладжваць гарманічныя адносіны са знаёмымі і незнаёмымі людзьмі – незалежна ад іх прыналежнасці да пэўнай сацыяльнай групы або да пэўнай нацыянальнасці.

Ідэі народнай талерантнасці ў адносінах да кожнага чалавека, высокая маральнасць, пацверджаныя на працягу стагоддзяў, знайшлі адлюстраванне ў шматлікіх выказваннях-крэда сапраўдных сыноў Беларусі, якія стагоддзі таму бачылі ў назапашаным маральным вопыце народа яго сілу і веліч. Так, беларускі паэт-лацініст Мікола Гусоўскі ў 1525 годзе пісаў: “Следует нам сохранять поучения предков блаженных, чтобы сердца заблудившихся не потонули в пороках” [7, с. 181].

Прыказкі адлюстроўваюць адобраныя грамадствам правілы маўленчых паводзін, захаванне якіх дапамагае наладзіць даверлівы дыялог, гарантуе паспяховае дасягненне камунікатыўнай задачы, папярэджвае маўленчыя канфлікты і непаразуменне. Удумлівая праца з прыказкамі – удзячны сродак у працы з моладдзю па асэнсаванні культуры талерантнасці ўласнага народа.

## ЛІТАРАТУРА

1. Арутюнова, Н. Д. Язык и мир человека: монография / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Бахтин, М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 423 с.
3. Болбас, В. С. Этычная педагогіка беларусаў / В. С. Болбас. – Мінск : Беларуская навука, 2004. – 175 с.
4. Декларация принципов терпимости. – URL: [https://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/declarations/toleranc.shtml](https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc.shtml) (дата обращения: 14.10.2024).
5. Каўрус, А. А. Мова народа, мова пісьменніка / А. А. Каўрус. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1989. – 247 с.
6. Михайлова, О. А. Лингвокультурологические аспекты толерантности: учеб.-метод. пособие / О. А. Михайлова. – Екатеринбург : Уральский ун-т, 2015. – 124 с.
7. Парэцкі, Я. І. Паэма Міколы Гусоўскага “Жыццё Іакінфа” / Я. І. Парэцкі // Беларуская літаратура і літаратуразнаўства: міжвуз. зборнік. – Вып. 2. – 1974. – С. 156–183.
8. Прыказкі і прымаўкі: у 2-х ч. / рэд. А. С. Фядосік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – Ч. 1. – 556 с. – Ч. 2. – 616 с.
9. Янкоўскі, Ф. М. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / пад рэд. Ф. М. Янкоўскага. – 3-е выд., дапрац. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 491 с.